

HİKMET-AKADEMİK EDEBİYAT DERGİSİ
[JOURNAL OF ACADEMIC LITERATURE]
YÜNUS EMRE'DEN MEHMED ÂKİF'E ŞİİR
ÖZEL SAYISI
YIL 7, ARALIK 2021

Prof. Dr. Fevzi KARADEMİR

Düzce Üniversitesi
Eğitim Fakültesi
Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü
Düzce/TÜRKİYE
fevzakarademir@düzce.edu.tr
ORCID

**MEHMET AKİF HAKKINDAKİ
BAZI İSTİFHAMLARA DAİR**

REGARDING INQUIRIES ABOUT
MEHMET AKİF

Makale Türü: Araştırma Makalesi
Yükleme Tarihi: 23.10.2021
Kabul Tarihi: 21.11.2021
Yayınlanma Tarihi: 31.12.2021

Article Information: Research Article
Received Date: 23.10.2021
Accepted Date: 21.11.2021
Date Published: 31.12.2021

İntihal / Plagiarism

Bu makale **turnitin** programında taranmıştır.
This article was checked by **turnitin**.

Atıf/Citation

Karademir, Fevzi, "Mehmet Akif Hakkındaki Bazı İstifhamlara Dair", *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi [Journal of Academic Literature]*, Yunus Emre'den Mehmed Âkif'e Şiir Özel Sayısı, Aralık 2021, s. 1-18.

Karademir, Fevzi, "Regarding Inquiries about Mehmet Akif", *Hikmet-Journal of Academic Literature*, Special Issue of Yunus Emre to Mehmed Akif, December 2021, p. 1-18.

10.28981/hikmet.999878

HİKMET-AKADEMİK EDEBİYAT DERGİSİ
[JOURNAL OF ACADEMIC LITERATURE]
YÛNUS EMRE'DEN MEHMED ÂKİF'E ŞİİR
ÖZEL SAYISI
YIL 7, ARALIK 2021

Prof. Dr. Fevzi KARADEMİR

MEHMET AKİF HAKKINDAKİ BAZI İSTİFHAMLARA DAİR*

REGARDING INQUIRIES ABOUT MEHMET AKİF

ÖZ

Büyük şahsiyetler, karanlıkları aydınlatan meşalelerdir. Toplumlar bu meşalelerin aydınlığında yollarını bulur, karanlık dehlizlerde kaybolmaktan kurtulurlar. Ufukların karardığı, ümitlerin söndüğü günlerde milletimizi aydınlatan, ona kurtuluş yolunu gösteren şahsiyetlerden biri de Mehmet Akif'tir. Akif, sağlığında fikir ve mücadele azmi ile milletimize rehberlik ettiği gibi, bugün de bıraktığı eser ve hatıratı ile başta gençliğimiz olmak üzere toplumumuza ışık olabilecek mahiyettedir.

Bu yazıda son zamanlarda birtakım istifhamlarla değersizleştirilmeye çalışılan Akif'in istifhama medar yönleri ele alınmıştır. Özellikle Sultan Abdülhamid'e yönelik tavrına bina edilen eleştiriler üzerinde durulmuş, bu eleştirilerin haksızlığına işaret edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Mehmet Akif, Sultan Abdülhamid, Medeniyet.

ABSTRACT

Great personalities are torches that illuminate the darkness. Societies find their way in the light of these torches and avoid getting lost in dark corridors. Mehmet Akif is one of the figures who enlightened the nation and showed the way to salvation in the days when the horizons were dark and hopes were fading. While Akif guided our nation with his ideas and determination to struggle, he is capable of being a light to our society, especially our youth, with the works and memories he left today. In this article, some inquiries related to Akif, who has been tried to be devalued on several issues, are discussed. In particular, the criticisms based on his attitude towards Sultan Abdülhamid are emphasized and the unfairness of these criticisms are pointed out.

Keywords: Mehmet Akif, Sultan Abdülhamid, Civilization.

* Bu makale, 29.12.2017 ve 31.12.2018 tarihlerinde <https://www.risalehaber.com/> adlı sitede yayımlanmış olan farklı yazılardan üretilmiştir.

memnun olanlar olabileceği gibi rahatsız olanlar da olacaktır elbette. Önemli olan değerlendirmelerin insafla yapılmasıdır. *Yiğidi öldür, hakkını yeme* atasözü, bunu öğütlemektedir. Ne yazık ki Akif’le ilgili tenkitlerde çok defa insafın elden bırakıldığı, *çamur at izi kalsın* düşüncesi ile hareket edildiği görülmektedir. Bazı tenkitler o derece sığ ve basit ki onları cevaplandırmak bile israf-ı kelâm sayılır. Ancak maalesef bugün bu çocukça tenkitler internet ortamlarında birçok kişinin zihnini bulandırmakta, gençlerimizi Akif’ten soğutmaktadır. Malum, rivayete göre, Mimar Sinan, yaptığı minarenin eğri olduğunu söyleyen çocuğun kanaatini düzeltmek için halatla minareyi çektirmiş (<http://www.osmanlıdevleti.com>), böylece bir çocuğun ağzından çıkan asılsız bir sözün, yayılarak umumi bir kanaat hâlini almasını önlemişti. İşte Akif’le ilgili söz konusu tenkitlerden birkaçına kısaca değinmeyi bu bakımdan önemli görüyoruz. Zira ola ki bu izahlar, atılan çamurdan kalan bazı izleri silmeye yardımcı olur, böylece atılan çamurlardan etkilenerek Akif’i, okumaya değer bulmayan birkaç kişiye hakikati gösterir.

1. Akif neden Sultan Abdülhamid Han’ı sevmezdi?

Münekkitleri için belki de Akif’in en büyük günahı Sultan Abdülhamid’e sövmek, onu tekfir etmektir. Evet, Akif, Sultan Abdülhamid Han’a çok ağır hakaretler etmiştir. Şu sözler ona aittir:

*Ah o Yıldız’daki baykuş ölüvermezse eğer,
Âkabet çok kötü...” dîbâce-i ma’lûmuyle, (Asım, 3/ 334).
Kafes ardında hanımlar gibi saklıydı Hamid,
Koca Şevketli! Hakikat bunu etmezdim ümid. (Asım, 3/ 380).
Âh efendim, o herif yok mu, kızıl kâfirdi;
Çünkü bir şey tanımaz, her ne desen münkirdi.
Ne edeb der, ne hayâ der, ne fazîlet, ne vakar;
Geyirir leş gibi, mu’tâdı değil istiğfar.
Aksırır sonra, fütûr etmeyerek, burnumuza...
Yutarız, çâre ne, mümkün mü ilişmek domuza? (Asım, 3/ 406).*

Asım adlı şiirinin satır aralarında geçen bu ifadeler, bizim gibi tuzu kurular için yenilir, yutulur cinsten değildir. Zira bizim için (Türkiye’deki herkes için değil tabii ki) Abdülhamid Han, hasta döşesinde can çekişen annemizi (vatanımızı/milletimizi) sayısız sırtlana rağmen hayatı pahasına uzun süre muhafaza edip hayatta tutmaya çalışmış, fedakâr, müşfik ve şuurlu bir Sultandır.

Ancak biz bunu her tarafın süt liman olduğu bir dönemde, yumuşak koltuklarımızda söylüyoruz. Oysa Akif’in feryat ettiği dönem böyle miydi?

*Harâb iller; serilmiş hânümanlar; başsız ümmetler;
Yıkılmış köprüler; çökmüş kanallar; yolcusuz yollar;
Buruşmuş çehreler; tersiz alınlar; işlemez kollar;
Bükülmüş beller; incelmüş boyunlar; kaynamaz kanlar;
Düşünmez başlar; aldırılmaz yürekler; pash vicdanlar;*

*Tegallübler, esâretler; tehakkümler, mezelletler;
Riyâlar; türlü iğrenç ibtilâlar; türlü illetler;
Örümcek bağlamış, tütmez ocaklar; yanmış ormanlar;
Ekimsiz tarlalar; ot basmış evler; küflü harmanlar;
Cemâ'atsiz imamlar; kirli yüzler; secdesiz başlar;
"Gazâ" nâmıyla dindaş öldüren bîçâre dindaşlar;
İpissiz âşiyânlar; kimsesiz köyler; çökük damlar;
Emek mahrûmu günler, fikr-i ferdâ bilmez akşamlar!..*

*Geçerken, ağladım geçtim; dururken, ağladım durdum;
Duyan yok, ses veren yok, bin perîşan yurda başvurdum. (Gölgeler, 4/14).*

İşte İslam coğrafyasını böyle görüyor Akif. Akif'in şiiri tarandığında daha nice buna benzer yürek acıtıcı manzara ile karşılaşılır.

Sultan Abdülhamid kim? Sorumluluk makamında oturan kişi. Müslümanların Sultanı, en önemlisi Halifesi.

Ya Akif,

*Şiir için 'göz yaşı' derler; onu bilmem, yalnız,
Aczimin giryesidir bence bütün âsârım!
Ağlarım ağlatamam, hissedirim söyleyemem;
Dili yok kalbimin ondan ne kadar bizârım! (Safahat, 1/4).*

diyene hisli şâir.

Onun idealindeki yönetim Ömer'ce bir yönetim:

*Kenâr-ı Dicle'de bir kurt aşırda bir koyunu,
Gelir de adl-i İlâhî sorar Ömer'den onu!
Bir ihtiyar karı bî-kes kalır, Ömer mes'ul!
Yetîmi, giryeye-i hüsrân alır, Ömer mes'ul!
Bir âşiyân-ı sefâlet bakılmayıp göçse:
Ömer kalır yine altında, hiç değil kimse! (Safahat, 1/286).*

O da tıpkı kızdığı Sultan Abdülhamid gibi sırtlanların farkında:

*Artık ey millet-i merhûme, sabâh oldu uyan!
Sana az geldi ezanlar, diye ötsün mü bu çan?
Ne Araplık, ne de Türklük kalacak, aç gözünü!
Dinle Peygamber-i Zîşân'ın ilâhî sözünü.
Türk Arab'sız yaşamaz. Kim ki "Yaşar" der, delidir!
Arab'ın, Türk ise hem sağ gözü, hem sağ elidir.*

*Veriniz başbaşa... Zîrâ sonu hüsrân-ı mübîn:
Ne Hilâfet kalıyor ortada billâhi, ne din!
"Medeniyyet!" size çoktan beridir dış biliyor;
Evvelâ parçalamak, sonra da yutmak diliyor.
Arnavutlar size ibret olacakken, hâlâ,
Ne bu şûrîde siyâset, ne bu fâsid da'vâ?*

*Görmüyor gittiği yanlış yolu, zannım, çoğunuz...
Size rehberlik eden haydudu artık kovunuz!
Bunu benden duyunuz, ben ki evet, Arnavud'um...
Başka bir şey diyemem... İşte perîşan yurdum!.. (Hakkın Sesleri, 2/156).*

*Ne hayâsızca tehaşşüdki ufuklar kapalı!
Nerde -gösterdiği vahşetle "Bu: Bir Avrupalı!"
Dedirir-yırtıcı, his yoksulu, sırtlan kümesi,
Varsa gelmiş, açılıp mahbesi, yâhud kafesi! (Asım, 3/416).*

Ancak düşündükleri çare farklı. Sultan Abdülhamid sırtlanlardan korumak için çareyi milleti çelik kafeste veya kollarında sıkıca muhafaza etmekte görüyor; Akif ise asıl bu çelik kafesin milleti mahvettiğini, milleti sıkın kolların onu nefessiz bırakıp öldüreceğini, çarenin onu özgür bırakmak, çalışmaya kamçulamakta olduğunu söylüyor:

*Doğduk, "Yaşamak yoksize!" derlerdi beşikten;
Dünyâyı mezarlık bilerek indik eşikten!
Telkîn-i hayât etmedi asla bize bir ses;
Yurdun ezeli yaşçısı baykuş gibi herkes,
Ye'sin bulanık rûhunu zerk etmeye baktı;
Mel'un aşu bir nesli uyuşturdu, bıraktı!*

*"Devlet batacak!" çığılığı beyninde öter de,
Millette bekâ hissi ezilmez mi ki? Nerde!
"Devlet batacak!" İşte bu öldürdü şebâbı;
Git yokla da bak, var mı kımıldanmaya tâbî?
Âfâkına yüklense de binlerce mehâlik,
Batmazdı bu devlet, "Batacaktır!" demeyeydik.
Batmazdı, hayır batmadı, hem batmayacaktır;
Tek sen uluyan ye'si gebert, azmi uyandır.
Kâfi ona can vermeye bir nefha-i îman;
Davransın ümidin, bu ne heybet, bu ne hirman?
Mâzîdeki hicranları susturmaya başla;
Evlâdına sağlam bir emel mâyesi aşla,
Allah'a dayan, sa'ye sarıl, hikmete râm ol...
Yol varsa budur, bilmiyorum başka çıkaryol. (Gölgeler, 4/54).*

Elbette ki Akif'in Abdülhamid'e yönelik ifadeleri ağırdır. Ortada anormal tepkiler vardır. Ancak bizlere düşen bu tepkilerin kendisini dilimize dolamak değil, onun arkasındaki saikleri anlamaya çalışmaktır. Bunun için öncelikle şu sorunun cevaplanması gerekiyor: Akif'in bu tepkileri şahsi ihtiraslardan mı yoksa dava ruhundan mı kaynaklanıyordu?

Akif'in bunu şahsi menfaatleri için yapmadığına fiilleri ve şiirleri şahittir. Zira Akif'in iyi bir söz ustası olduğu bilinen bir gerçektir. Şayet o, sözünü, kalemini menfaatleri için kullansaydı, birçok dalkavuk gibi başta Sultan Abdülhamid olmak üzere hemen her yöneticinin yakınına sokulabilir, yanlarında payedar olabilirdi. Ancak o, gerektiğinde menfaatlerini tepmiş;

ümmetin derdi için risk almayı, rahatına yeğlemiştir. Kaldı ki, Akif sadece Sultan Abdülhamid'e değil, İttihad-Terakki ve Cumhuriyet yönetimlerine de gerektiğinde tavır almıştır:

*Ağlasın milletin evlâdı da bangır bangır,
Durma hürriyeti aldık diye, sen türkü çağır!
Zulmü alkışlayamam, zâlimi aslâ sevemem;
Gelenin keyfi için geçmişe kalkıp sövemem.
Biri ecdâdına saldırdı mı, hattâ, boğarım...
– Boğamazsın ki!*

*– Hiç olmazsa yanımdan koğarım!
Üç buçuksoysuzun ardında zağarlıkyapamam;
Hele hak nâmına haksızlığa ölsem tapamam.
Doğduğumdan beridir âşıkım istiklâlê.
Bana hiç tasmalık etmiş değil altın lâle.
Yumuşak başlı isem, kim dedi uysal koyunum?
Kesilir belki, fakat çekmeye gelmez boyunum.
Kanayan bir yara gördüm mü yanar tâ ciğirim.
Onu dindirmek için kamçı yerim, çifte yerim.
Adam aldırma da geç git, diyemem, aldırırım.
Çiğnerim, çiğnenirim, hakkı tutar kaldırım.
Zâlimin hasmıyım amma severim mazlûmu...
İrticân şu sizin lehçede ma'nâsı bu mu? (Asım, 3/324).*

Yine fiillerinden ve şiirlerinden hareketle diyebiliriz ki, onun derdi, genelde İslam ümmetinin, özelde Osmanlı Devleti'nin perişanlığıdır. O, millete karşı yavrusunu kurtarmak için alevlerin içine atlayan, ölüm döşeğindeki yavrusuna deva bulmak için diyar diyar gezen, gerektiğinde yavrusu için arslanla pençeleşen müşfik, mustarip yürekli bir baba edasındadır:

*Gitme ey yolcu, berâber oturup ağlaşalım:
Elemim bir yüreğin kârı değil, paylaşalım:
Ne yapıp ye'simi kahreyleyeyim, bilmem ki?
Öyle dehşetli muhîtimde dönen mâtem ki!..
Ah! Karşımda vatan nâmına bir kabristan
Yatıyor şimdi... Nasıl yerlere geçmez insan? (Hakkın Sesleri, 2/138).*

*Neden öyleyse mâtemlerle eyyâmın perîşandır?
Niçin bir damlacık göğsünde bir umman hurûşandır?
Hayır, mâtem senin hakkın değil... Mâtem benim hakkım:
Asırlar var ki, aydınlık nedir, hiç bilmez âfâkım!
Tesellîden nasîbim yok, hazân ağlar bahârımda;
Bugün bir hânümansız serserîyim öz diyârımda!
Ne hüsrandır ki: Şark'ın ben vefâsız, kansız evlâdı,
Serâpâ Garb'a çiğnettim de çıktım hâk-i ecdâdı!
Hayâlimden geçerken şimdi, fikrim hercümerc oldu,
Salâhaddîn-i Eyyûbî'lerin Fâtih'lerin yurdu.*

*Ne zillettir ki: Nâkûs inlesin beyni'nde Osman'ın;
Ezan sussun, fezâlardan silinsin yâdı Mevlâ'nın!
Ne hicrandır ki: En şevketli bir mâzî serâb olsun;
O kudretler, o satvetler harâb olsun, tûrâb olsun!
Çökük bir kubbe kalsın ma'bedinden Yıldırım Hân'ın;
Şenâ'atleri çiğnensin muazzam kabri Orhan'ın!
Ne haybettir ki: Vahdet-gâhı dînin devrilip, taş taş,
Sürünsün şimdi milyonlarca me'vâsız kalan dindaş!
Yıkılmış hânümanlar yerde işkenceyle kıvransın;
Serilmiş gövdeler, binlerce, yüzbinlerce doğransın!
Dolaşsın, sonra, İslâm'ın harem-gâhında nâ-mahrem..
Benim hakkım, sus ey bülbül, senin hakkın değil mâtem! (Gölgeler, 4/72).*

Bütün bunlara rağmen o ağır sözler keşke söylenmeseydi. Özellikle de fikhî/itikadî manada alındığında ağır ve mesuliyetli bir söz olan kâfir sözü. Ancak dil içi ve dil dışı bağlam esas alındığında, Akif'in bu sözü Allah'ı (cc) inkâr manasında kullanmadığı rahatlıkla söylenebilir. Bu düşüncemiz, zoraki bir teville değil, bu sözün Türkçedeki kullanım keyfiyetine ve sözü söyleyenin bu inceliği anlayabilecek ilmi ve ahlaki dereceye sahip olduğu kanaatimize dayanıyor.

Konunun anlaşılması için kâfir sözünün sözlüklerdeki anlamlarına bakalım:

Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat:

“(a. i. ve s. küfr ve küfran'dan. C. : kafirun, kefere, küffar): 1. Hakkı tanımayan, bilmeyen, 2. Allah'ın varlığına ve birliğine inanmayan. 3. Küfreden, küfredici. 4. İyilik bilmeyen, nankör.” (Devellioğlu, 1988: 576).

Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü:

“... Bazan sevgili aşığa ettiklerinden dolayı da kâfir olarak nitelenir. Bunda merhametsizlik, Müslümanlara musallat oluş, insanın imanını gidermesi, aşığı aşk şehidi etmesi, hileleri, zünnar saçları vs. hususiyetlerin rolü vardır.” (Pala, 1989: 273).

Büyük Türkçe Sözlük:

“Ar. kâfir a. (kâ:fir) 1. din b. Tanrı'nın varlığını ve birliğini inkâr eden kimse. 2. ünl. Sevilen birine takılmak, sitem etmek için kullanılan bir seslenme sözü. 3. **mec. Acımasız, zalim kimse.** 4. hlk. Genellikle Müslüman olmayanlara verilen ad: Kâfirin güçsüz noktaları, köprüleri, kaleleri öğreniliyordu. ☐ -N. Araz.” (<http://www.tdk.gov.tr>).

Misalli Büyük Türkçe Sözlük:

“... 2. Tanımayan, bilmeyen kimse: Kafir- ihsan, kafir-i nimet 3. Yarı sitem yarı sevgi sözü olarak kullanılır: kâfir çocuk. 4. Uğursuz, kahrolası: Vay mel'un kafir 4. sif. Divan Edebiyatında siyah renk: Yahya, beni mi buldu hemân kâfir zülfü (Şeyhülislam Yahya).” (Ayverdi, 2006: 512).

Görüldüğü üzere, Türkçede kâfir sözü, “Allah’ı inkâr eden” manasının dışında “İyilik bilmeyen, nankör, merhametsiz, acımasız, Müslümanlara musallat olan, zalim, uğursuz, kahrolası kimse” gibi anlamlarda da kullanılmaktadır.

Şiirlerinin büyük ekseriyeti ayet ve hadislere dayanan, Kur’an-ı Kerim meali yazmış, Müslümanca yaşayışına yakın arkadaşları şahitlik etmiş bir kişinin, Müslümanların halifesi için kâfir sözünü “Allah’ı inkâr” eden manasında kullanmayacağı açıktır. Dönemin birçok Müslüman aydını gibi Akif de Sultan Abdülhamid’i, aklıktan midesi delinmekte olan hastayı aspirinle besleyen çaresiz bir doktor; işleyen zihinleri durduran, ışıldayan gözleri söndüren, konuşan dilleri susturan, hafiyeleri ile herkese korku salan, kimseyi dinlemeyen, hakikatlere kulak tıkayan (Çünkü bir şey tanımaz, her ne desen münkirdi.), Müslümanlara musallat olmuş müstebit bir zalim olarak görmekte ve isyanını kâfir sözü başta olmak üzere türlü galiz tabirlerle ortaya koymaktadır.

Her müminin her hali, her fiili mümince olmayabilir. Bir mümin bazen bilerek veya bilmeyerek türlü günahlar işleyebilir, zulmedebilir. Ondan zarar gören bir mümin de onun o mümince olmayan hal ve fiilinden ötürü kâfire ait bir sıfatı ona atfedebilir. İstikameti bulduklarında her ikisi de samimi bir tövbe ve istiğfar ile kurtulabilir.

Akif’i eleştirenler, onun layüsel, layühti olmadığını söylüyorlar. Bu elbette ki doğrudur. Akif de bir kuldur. Hataları olabilir. Ancak bugün birçok yönden takdirle yâd edip saygı duyduğumuz Sultan Abdülhamid de layüsel, layühti değildir ve hiç olamaz. Zira 30 yıldan fazla (31 Ağustos 1876 – 27 Nisan 1909) koca bir imparatorluğa hükmetmiş bir yöneticinin hatadan hali olması düşünülemez. Birçok başarılarına rağmen ona mutlak bir muzafferiyet de atfedemeyiz. Zira öyle olsaydı, onun döneminde Ruslar İstanbul içlerine kadar giremez, kendisi tahttan indirilemez ve müreffeh ülkesinin mutlu hükümdarı olarak ömrü yettiğince tahtında kalırdı. Ama böyle olmamış. Peki, böyle olmaması, kendisinin tahttan indirilmesi, tamamen Akif’in veya Akif gibi düşünen bir kısım vatansever aydının suçu mu?

Bir söz değerlendirilirken o sözü kim söylemiş, ne zaman söylemiş, hangi makamda söylemiş, kime niçin söylemiş, sözün öncesi ve sonrasında ne var gibi ölçütler nazara alınmalıdır. Eğer alınmazsa ve niyet de üzüm yemek değil, bağcıyı dövmekse o zaman sözün hakiki mesajını değil, anlamak istediğimizi, eleştirmeye malzeme oluşturacak olan manayı anlarız.

Bugün Akif’i acımasızca eleştirenler onun yaşadığı atmosferi teneffüs etmedi. Teneffüs etselerdi nasıl bir tavır sergileyecekleri malum değil. O halde Akif’in, icraatlarından mustarip olduğu yöneticisine yönelik eleştirilerini değerlendirirken itidalli olmalı, belirtilen ölçütleri nazara almalıdır. Aksi halde suizan ve zulmetme ihtimali var.

Ayrıca unutulmamalıdır ki benzer haller Peygamber Efendimizin semadaki yıldızlara benzettiği sahabeler arasında da geçmiş ve kendilerince hak bildikleri yolda mücadele eden sahabeler birbirlerini şehit etmişlerdir. Bize düşen bir

tarafı tutup diğer tarafı tezyif ve tekfir etmek, gıybet girmek değil, iftiraktan ders çıkarıp onlara da dua etmektir.

2. Akif İttihat ve Terakkici miydi?

Bu sorunun cevabı bir önceki sorunun cevabı ile bağlantılıdır. İttihat ve Terakkinin, vatanın ihyası adına vadettiği hürriyet ve meşrutiyet kavramları birçok aydın gibi Akif'e de cazip gelmiş, Akif, kendilerini ancak meşru icraatlarında destekleyebileceği kaydıyla İttihat ve Terakki cemiyetine üye olmuştur. Ancak hiçbir zaman onların iradesiz eri olmamıştır. Yeri geldiğinde onlarla yolunu ayırmış, Sultan Abdülhamid'i tenkit ettiği gibi onları da tenkit etmiştir (bk. Çarkçı, 2020).

3. Akif, Allah'a cc. isyankâr mıydı?

Akif, bir mümin şair olarak ferdi, sosyal ve siyasal olaylar karşısında son derece hassastı. Şahit olduğu olumsuzluklar, özellikle İslam'a gelen darbeler ve Müslümanların zillete düşmesi yüreğini acıtıyordu. Bu acılardan gelen feryat u figanını Rabbine arz ederken yer yer şathiyaneye bir vecde/sekre tutulmuş, şiirin mübalağalı ve coşkun havasına kapılarak, geleneksel İslami anlayışı zorlayan kimi sözler ağzından çıkmıştır (Örnek olarak bk. Tevhid yahud Feryad, Safahat, /34; Âyet Meâli, 'A'râf, 155', Hakkın Sesleri, 2/168).

Ancak, gerek söz konusu ifadelerin geçtiği metinler gerekse Akif külliyatı bir bütün olarak nazara alındığında, Akif'in, isyan gibi anlaşılan sözleri, giriftar olduğu şahsi musibetler için değil, genelde insanlığın, özelde İslam'ın maruz kaldığı belalardan ötürü sarf ettiği anlaşılmaktadır. Bu açıdan değerlendirildiğinde söz konusu ifadeler için, Akif'in mücrim bir isyankâr olmasına değil, meyas bir sitemkâr olmasına hükmedilebilir.

Bununla birlikte onun ye'si dâimî değildir:

*"Ye'sin sonu yoktur, ona bir kerre düşersen
Hüsrâna düşersen, çikamazsın ebediyen!"* (Safahat, 1/184).

O, mutlak ye'si küfrün alameti saymıştır.

*Ey, Hakk'a taparken şaşırın, kalb-i muvahhid!
Bir sîne emelsiz yaşar ancak, o da: Mülhid.
Birleşmesi kâbil mi ya tevhîd ile ye'sin?
Hâşâ! Bunun imkânı yok, elbette bilirsin.
Öyleyse neden boynunu bükmüş, duruyorsun?
Hiç merhametin yok mudur evlâdına olsun?* (Gölgeler, 4/54)

Dolayısı ile Akif'i değerlendirirken yaşadığı herc ü merc dönemini, bu dönemde can çekişen bir İslam imparatorluğunun hal-i pür melalini göz önüne almakta fayda vardır. Akif, bu acı durum karşısında imdada çağırmak için Rabbine koşmuş, onun kapısını çalmıştır. Bu tavır mümince bir tavidir. Zira bir mümin olarak başka kime sığınabilir, kimi imdada çağırabilirdi. Ancak kapıyı

çalarken *ağzım kurusun*, (Hakkın Sesleri, 2/168) rücuunda itiraf ettiği gibi ilahî kapıyı çalma adabına tam riayet edememiş, yer yer edep sınırlarını aşmıştır.

Bu durum, onun o anki panik ve/veya vecd/sekr haline yorumlanırsa Akif mazur sayılmış olur. Zira geleneksel kültürümüzde kişinin kötü bir niyeti olmadan heyecandan dolayı bazı hatalar işlemesi özür kabul edilir. Yine, İslam kültüründe, genel olarak, kişi, vecd/sekr halindeyken söylediği şeriata mugayir sözlerden dolayı mazur sayılır.

4. Akif medeniyet düşmanı mıydı?

Medeniyet, eğer pozitif bilimler ve pozitif bilimlerin neticesinde ortaya çıkan harikalar anlamında ise, Akif bunların düşmanı değil, savunucusudur. Kendisi de veteriner okulunda bu bilimlerle yetişmiştir. Müslümanları pozitif bilimlere can u gönülden teşvik etmiştir:

*Ahınız ilmini Garb'ın, ahınız san'atini;
Veriniz hem de mesaîinize son sür'atini.
Çünkü kâbil değil artık yaşamak bunlarsız;
Çünkü milliyeti yok san'atin, ilmin; yalnız,
İyi hâtırda tutun ettiğim ihtârı demin:
Bütün edvâr-ı terakkîyi yarıp geçmek için,
Kendi "mâhiyyet-i rûhiyye" niz olsun kılavuz.
Çünkü beyhûdedir ümmîd-i selâmet onsuz. (Süleymaniye Kürsüsünde,
2/116)*

Ancak eğer medeniyetten kasıt, namus, ar tanımayan eğlencelerle hayat geçirmek, insan sevgisi maskesi altında insanlığın bütün maddi ve manevi varlığına kastetmek, insanlığı sömürmek ise, Akif bunlara karşıdır ve bunların düşmanıdır. Çünkü bu, medeniyet değil *deniyat'*tır, yani alçaklıktır:

*Sonra zenginlerimiz: "Haydi gidin, fen getirin."
Diye, her isteyen şahsına bilmem kaç bin
Ruble tahsîs ile sevkeylediler Avrupa'ya;
Pek fedâkâr idi hemşehrilerim doğrusu ya.
Bu giden kâfileden birçoğu cidden tahsîl
Ederek döndü. Fakat geldi ki üç beş de sefil,
Hepsinin nâmını telvîse bihakkın yetti...*

...
*Din için, millet için iş görecek alçağa bak;
Dîni pâmâl edecek, milleti Ruslaştırarak!
Bunu Moskofda yapar, şimdi rızâ gösterelim;
Başka bir mârifetin varsa haber ver görelim!
Al okut, Avrupa tahsîli desinler, gönder,
Servetinden bölerek nâ-mütenâhî para ver;
Sonra bir bak ki: Meğer karga imiş beslediğin!
Hem nasıl karga? Değil öyle senin bellediğin!
Sâde bir fuşşumuz eksikti, evet, Ruslardan...
Onu ikmâl ediverdik mi, bizindir meydan!*

... (Süleymaniye Kürsüsünde, 2/46 vd.)

*Ah o yirminci asır yok mu, o mahlûk-i asîl,
Ne kadar gözdesi mevcûd ise hakkıyla sefil,
Kustu Mehmedçiğin aylarca durup karşısına;
Döktü karnındaki esrârı hayâsızcasına.
Maske yırtılmasa hâlâ bize âfetti o yüz...
Medeniyyet denilen kahbe, hakîkat, yüzsüz.
Sonra mel'undaki tahrîbe müvekkel esbâb,
Öyle müdhiş ki: Eder her biri bir mülkü harâb. (Asım, 3/418)*

*Medeniyyet denilen maskara mahlûku görün:
Tükürün maskeli vicdânına asrın, tükürün! (Hakkın Sesleri, 2/142)*

*Ulusun, korkma! Nasıl böyle bir îmânı boğar,
"Medeniyyet!" dediğin tek dişi kalmış canavar? (Safahat Dışında Kalmış
Şiirler, 4/228)³*

5. Akif'in oğlu Emin, damadı Ömer Rıza Doğrul ve kimi arkadaşlarının yetirince dindar olmayışı, Akif'in dindarlığı konusunda şüphe uyandırmıyor mu?

Akif'in yakın çevresinde muttakiler olduğu gibi, Neyzen Tevfik gibi geniş meşrepliler de bulunmuştur. *Âlimin oğlunun zalim, zalimin oğlunun âlim olması* da, az rastlanır durumlardan değildir. Bu durum, Akif için de geçerlidir. Ancak şu da bilinmelidir ki hidayet Allah'tandır. Peygamberler bile sadece tebliğcidir ve kimse kimsenin günahından sorumlu değildir. Şu ilahi mesajlar bu gerçeğe işaret etmektedir: *"Artık sen öğüt ver! Sen ancak bir öğüt vericisin. (21) Sen, onlar üzerinde bir zorba değilsin. (22) Ancak, kim yüz çevirir, inkâr ederse, Allah onu en büyük azaba uğrattır. (23-24) Şüphesiz onların dönüşü ancak bizedir. (25) Sonra onların sorguya çekilmesi de sadece bize aittir."* (26) (Ğaşiye).

"Hiçbir günahkâr başka bir günahkârın yükünü yüklenmez" (Zümer: 7) (bk. <http://mushaf.diyenet.gov.tr/>)

Allah cc. nasip etmediği sürece, peygamberlerin dahi kendi hanımları ve çocukları başta olmak üzere yakın çevrelerine hidayet vermede başarılı olamadıkları ortada iken bunu Akif'ten beklemek ve onu yakınlarının kimi kusurlarından sorumlu tutmak veya kendisinin onlar gibi olduğu suizannında bulunmak, ne insafa ne de İslam'a sığmaktadır⁴.

³ Akif'in medeniyyet tasavvuru ile ilgili geniş bilgi için bk. İmamoğlu, 2010.

⁴ Mektuplarından, Akif'in, görev icabı yaptığı seyahatlerden dolayı ailesine yeterince zaman ayıramadığı, bu halinden mustarip olduğu anlaşılmaktadır. Özellikle oğlu Emin'in öğrenim sürecindeki lakaytlığı ve kendisinin uzakta olduğundan oğluya gereğince ilgilenememesi, onu derinden üzmüş, ona, Emin'le ilgilenmesi için ricada bulunduğu Fuat Şemsi İnan'a hitaben şu acı sözleri söylemiştir: *"Âh kendi yumurcağını terbiyeden aciz babaların mürebbi-i ümmet geçinmesi ne ayıp şeymiş"* (Günaydın, 2009, 88). Akif'in terbiyesinden aceze düştüğü Emin'in düzensizliği hayatının sonuna kadar sürmüş ve hayatı sefalet içinde son bulmuştur.

6. Akif, İstiklal Marşı'nın ilk mısraında Türk milletine hitaben "Korkma" diyerek Türk milletinin korktuğunu mu ima ediyor? Bu Türk milletini tahkir değil midir?

Korku, Rabbimizin tehlikelerden korunmamız için bize ihsan ettiği bir duygudur. Her millet/insan gibi Türklerin de tehlike anında ümitsizliğe düşmesi, korkması, normal, insani bir durumdur. Hazreti Peygamber'in (asv) teşvik ve teşci ettiği⁵ sahabeler bile savaşlarda yer yer cepheden çekilmiş, dağılmışlardır. Anadolu'nun işgal altında olduğu, düşman top seslerinin Ankara'dan duyulduğu bir demde, millete ve bhusus orduya cesaret ve moral olmayı gaye edinen ve orduya ithaf edilen bağımsızlık marşının korkma sözü ile başlaması, nasıl tenkit konusu olabilir? (Ayrıca bk. Çetin, 2010: 8 vd.).

7. Ne büyüksün ki kanın kurtarıyor Tevhîd'i.../ Bedr'in arslanları ancak, bu kadar şanlı idi (Âsım, 3/422) mısralarında Akif Çanakkale şehitlerini sahabeden üstün mü tutuyor?

Bu mısraları tenkit eden iki grup var. Biri ırkçı kesim, diğeri dinde hassas akli muhakemede noksan dindarlar.

İrkçılar, Akif, Türk'ün kahraman askerini neden Araplara benzetiyor diye; muhakemesiz dindarlarsa Türk askerini sahabeden üstün veya bir tuttu zannıyla Akif'e kızıyorlar.

Bedir, nasıl ki ilk Müslümanların ölüm kalım savaşı ise, Çanakkale savaşı da hilafetin merkezi, İslam âleminin manevi kalesi hükmünde olan Osmanlı'nın ölüm kalım savaşıdır. Bu savaşta canını verenlerin ne denli mukaddes bir görev icra ettikleri insaf erbabının takdir ettiği bir hakikattir.

Bizim, ırkçılık adına bu mısraları tenkit edenlere söyleyecek sözümüz yoktur. Zira ırkçılık tedavi gerektiren ruhi bir hastalıktır. Ancak safdil dindarlar için şunları söylemek mümkündür:

Bu mısraların tenkit edilecek hiçbir tarafı yoktur. Akif, burada Bedir'i ve Bedir kahramanlarını en üstün benzetilen ögesi olarak kullanmıştır. Malumdur ki benzetme sanatında benzeyen ögesi, bir veya birkaç yönden kendisinden daha üstün olan benzetilen ögesine teşbih edilir. Burada, benzeyen, Çanakkale şehitleri; kendisine benzetilen ise, Bedr'in arslanlarıdır (Gariper, Küçükcoşkun, 2016: 90-91). Kasti yorumlardan sarfınazar edilirse, yanlış anlama, büyük

⁵ Hazreti Peygamber'in (sav) tehlikeli durumlarda sahabelerini cesaretlendirdiğine dair çok sayıda rivayet vardır. Hicret sırasında yol arkadaşı Hazreti Ebubekir'i cesaretlendirmesi ise ayete konu olmuştur: "Eğer siz ona (Peygamber'e) yardım etmezseniz, (biliyorsunuz ki) inkâr edenler onu iki kişiden biri olarak (Mekke'den) çıkardıkları zaman, ona bizzat Allah yardım etmişti. Hani onlar mağarada bulunuyorlardı. Hani o arkadaşına, 'Üzülme, çünkü Allah bizimle beraber' diyordu. Allah da onun üzerine güven duygusu ve huzur indirmiş, sizin kendilerini görmediğiniz bir takım ordularla onu desteklemiş, böylece inkâr edenlerin sözünü alçaltmıştı. Allah'ın sözü ise en yücedir. Allah mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir" (Tevbe, 40, <http://mushaf.diyaret.gov.tr/>).

ölçüde vurgu hatasından kaynaklanmaktadır. Zira şiirin ikinci mısrandaki vurgunun yerine göre, mısranın anlamı değişmektedir.

*Ne büyüsun ki kanın kurtarıyor Tevhîd'i.../ Bedr'in arslanları **ancak, bu kadar** | şanlı idi...* şeklindeki bir okumadan *Ey Çanakkale şehitleri! Siz çok şanlısınız, Bedr'in arslanları **ancaksizin kadar şanlı idi*** gibi bir anlam çıkar. Böyle bir ifadeye üstün olan ve dolayısıyla kendisine benzetilen, Çanakkale şehitleridir.

Şayet, mısralar, *Ne büyüsun ki kanın kurtarıyor Tevhîd'i.../ **Bedr'in arslanları ancak,** | bu kadar şanlı idi...* şeklinde okunursa anlam şu şekilde olur: *Ey Çanakkale şehitleri! Siz o kadar şanlısınız ki bu şan ancak Bedr'in arslanlarında vardır. Sizi benzetecek başka birilerini bulamıyorum. Yani siz şanlılıkta onlar gibisiniz, onlara benziyorsunuz.* Akif'in düşünce dünyasının ve onun dindeki hassasiyetinin az buçuk farkında olanlar bilirler ki onun bu mısralardan kastettiği de budur. Dolayısıyla Akif'in çok kıymetli gördüğü Çanakkale şehitleri için benzetilen ögesi olarak Bedr'in arslanlarını seçmesi, Bedir sahabelerinin makamını erişilecek en yüce kahramanlık makamı görmesinden başka değildir.

8. Akif, sanat yönü zayıf bir şair miydi?

"Şudur cihanda benim en beğendiğim meslek:/ sözüm odun gibi olsun; hakikat olsun tek!" (Fatih Kürsüsünde, 2/216) diyen bir hakikat şairinin, birilerinin zevkini okşama adına sunilikler yapması elbette düşünülemez. Bu sözlerinden de anlaşıldığı üzere, Akif, şiiri sanat yaparak birilerine estetik zevkler yaşatmak için değil, hakkı ve hakikati haykırarak toplumu uyandırmak, toplumun iman ve idrakini kuvvetlendirmek için yazmıştır. Bununla birlikte Akif'in şiirlerini kuru vaazlardan, duygu değeri düşük manzum hikâyelerden ibaret saymak da büyük bir insafsızlıktır. Zira Akif'in şiirleri, hepsi aynı derecede olmasa da, sanatlıdır.

Ancak yine de her şeyi erbabına sormak gerek. Zira altının hakikisini sarraflar bilir ve altın, kaba eşya kantarında değil hassas sarraf terazisinde tartılır. Biz de Akif'in şairliği ile ilgili olarak konunun erbabı ne diyor ona bakalım:

Meşhur edip Süleyman Nazif: *—Çocukluğumda bize peygamberlerin mucizelerini anlatırken Hz. Davud'un elinde demir, balmumu gibi yumuşar ve o yüce peygamber, demire istediği şekli vermiş derlerdi. Mehmet Akif'in şiirlerini gördükten sonra, Davud Peygamberin mucize olarak ortaya koyduğu manayı çok daha iyi anladım* (akt. Şengüler, t.y, 10/379).

Yeni Edebiyat Profesörü Orhan Okay: *—Bu kadar şiir yazmış Akifte manzum hikâye ve va'z seviyesinde mısralar da bulunacaktır. Fakat o, pek çok şiiriyle, i'caz dediğimiz o harikulade ifade sanatına ulaşmış bir şairdir* (Okay, 1998, 36).

9. Akif yazdığı Kur'an mealinin yakılmasını neden vasiyet etti?

هَيْكَمَت - Hikmet - ٤٤

HİKMET - AKADEMİK EDEBİYAT DERGİSİ [JOURNAL OF ACADEMIC LITERATURE]

YÜNUS EMRE'DEN MEHMET AKİF'E ŞİİR ÖZEL SAYISI

YIL 7, ARALIK 2021

ISSN: 2458- 8636

Akif, Türkiye'ye gelmeden önce, yakın dostu Mehmet İhsan Efendi'ye, yıllarca göz nuru dökerek yazdığı Kur'an mealinin, vefat etmesi, Mısır'a dönmemesi durumunda, yakılmasını vasiyet etti. Ona göre, ezanı Türkçe okutan yönetim, namazı da Türkçe tercüme ile kıldırarak, buna da kendisine yazdırılan meal alet edilecekti. Böyle bir şeye alet olmak onun için inandığı davaya sadakatsizlik ve büyük bir manevi mesuliyet demektir. Azıcık emeğinin bir anda yok olması, insanı ne kadar üzdüğü göz önüne alındığında, Akif'in, yaklaşık beş yılını vererek yazdığı mealinin yakılmasını vasiyet etmesinin ne denli büyük bir fedakârlık olduğu daha iyi anlaşılacaktır. Bu meal, Mehmet İhsan Efendi'nin vefatından sonra oğlu Ekmeleddin İhsanoğlu'nun da içinde bulunduğu bir heyet tarafından İsmail Hakkı Şengüler'in evinde tamamen yakılmıştır. Akif'e ait olduğu iddia edilerek sonradan yayımlanan üçte birlik mealin Akif'e ait olup olmadığı⁶ ise tartışmalıdır (Geniş bilgi için ayrıca bk. Cündioğlu, 2010, 184).

Sonuç Yerine

Akif'le ilgili tenkitler yukarıda sıralananlarla sınırlı değildir. Onun, fikrî ve itikadî yönleri ile ilgili olarak derinliksiz ve maksatlı daha birçok yorum yapılmış, zihinlerde soru işaretleri bırakılmıştır.

Son dönemlerde en çok tenkit konusu edilen yönü Sultan Abdülhamid'e karşı tavrıdır. Özellikle akademik unvanlı münekkitlerin televizyon ekranlarında bu konuyu dillerine pelesenk etmeleri Akif'in millet nazarındaki değerini büyük ölçüde tartışmalı hale getirmiştir. Dolayısıyla yazıyı bu konuyu vurgulayarak bitirmekte yarar vardır.

Akif, şahsi menfaatleri peşinde koşan bir adam değildi. Onun birilerinden makam mevki bekleme derdi de yoktu. Bütün derdi Âlem-i İslam, özellikle de Âlem-i İslam'ın kalbi hükmünde olan Osmanlı idi. O, Âlem-i İslam'ı ve Osmanlı'yı maddi ve manevi büyük bir perişanlık ve yıkım içinde görüyordu. Sorumluluk makamında ise Halife/Sultan Abdülhamid Han bulunuyordu. Akif, Sultan Abdülhamid Han'ı sorunları çözmede başarılı görmüyordu. Bilakis Abdülhamid'in baskıya dayalı yönetimini sorunun parçası hatta baş sebebi sayıyordu. Zira Akif'in ciğer paresi olan vatani can çekiyordu. Doktorluk makamında bulunan Abdülhamid ise bir şey yapmıyor, yapamıyordu. Hatta ciğerparesini sekerata sokan, doktorun yanlış teşhis ve tedavisi idi. Akif bu yüzden çok öfkeliydi. Öfke dili taşkındır. Şiir dili coşkundur. Bu taşkınlık ve coşkunluk Akif'e, söylenmemesi gereken kimi ağır sözleri Abdülhamid'e karşı söyletmiştir. İnsanoğlu, kargaşa ve öfke anında en yakınlarına bile çok galiz sözler söyleyebilmektedir. Benzer durumlar İslam tarihinde çok aziz bildiğimiz zatlar arasında da gerçekleşmiştir.

Sağlıklı bir değerlendirme, zihnen o günün şartlarını iyi bilmek ve empati kurmakla mümkün olur. O gün, yetmiş iki milletten oluşan imparatorluk, fitne kazanına dönüşmüştü. Sultan Abdülhamid, fokurdayan fitne kazanının kapağını

⁶ Mealın yakılma anında hazır bulunanlardan Ali İhsan Okur, YouTube'daki video röportajında, Akif'e ait olduğu iddia edilerek yayımlanan mealin Akif'e ait olmasının mümkün olmadığını belirtmiştir (bk. <https://www.youtube.com/watch?v=dyoLDEF5oMQ>).

sıkı tutup bastırarak taşıp dökülmesini engellemeye çalışıyordu. Akif, bu yöntemi sağlıklı bulmuyordu. Çünkü önünde sonunda insanlar ya nefessizlikten ölecek yahut bir infilak, her şeyin sonunu getirecekti. Ona göre çare hürriyet ve meşrutiyetle insanlara rahat bir nefes aldırmaktı.

Bugün ortalık sütlüman. Kişi ve olayları daha sağlıklı tahlil edebilme imkânına sahibiz. Aklîselimle bakıldığında Akif'in de Sultan Abdülhamid'in de iyi niyetli olduğu açıktır. Makam ve sorumlulukları farklı, ancak davaları bir bu iki merhumun içtihat farklılıklarını bugün dilimize dolamak, birini göklere çıkarıp yüceltmek, diğerini kuyunun dibine indirip alçaltmak kimseye fayda sağlamayacaktır. Şu da bilinmelidir ki, Sultan Abdülhamid iyi niyetli, şefkatli büyük bir padişah'tır. Tahttan indirilişinde kendini değil, vatanının selametini düşünmüş, kan dökülmesine yol açmamıştır. Ancak o, masum olmadığı gibi can çekişen bir devleti diriltten bir Mesih veya yeni diyarlar fetheden bir Zülkarneyn de değildir. O, dirayet ve ferasetiyle imparatorluğun ömrünün biraz daha uzun olmasına vesile olmuş hamiyetli bir padişah'tır. Dolayısıyla kraldan fazla kralcılık, övgüde mübalağa, beyhude bir çabadır.

O dönemin şartlarında Sultan Abdülhamid'i hak namına tenkit eden ve ona tavsiyelerde bulunan Akif, Bediüzzaman gibi vatanseverlere dil uzatan sözde Abdülhamidciler, Abdülhamid döneminde yaşasalar, nasıl bir tavır takınacaklardı bizce malum değildir. Ancak, kötü niyetli İslam ve Abdülhamid düşmanlarını bir kenara bırakırsak, İslami hassasiyetlerinden şüphe duymadığımız Akif ve Bediüzzaman gibi aydınların, vatan menfaati namına padişaha karşı çıkmayı, dönemin iktidarı ile çatışmayı göze almaları mı, yoksa şahsi menfaatleri namına padişaha yakın durup ona yaranmaya çalışmaları mı takdire şayandır, insaf sahibi herkes takdir edebilir.

Sonuç olarak bize düşen bu konuda itidalli olmak, bizzat yaşayarak imtihanını vermediğimiz bir dönem için o dönemde yaşamış kişiler hakkında değerlendirme yaparken empati kurmak ve insafli davranmaktır.

Sözümüzü otuz yıllık yakın arkadaşı Mithat Cemal Kuntay'ın Akif için kurduğu cümleler ile bağlayalım:

«Bir de benim Akif'im var. Bu Akif, hayatımın otuz üç senesidir. Bu otuz üç senede, o, bir tek defa bayağı olmadı. Onun iç yüzüne baktığım vakit gökyüzüne, denize bakar gibi ferahlanırdım. Sonra onun altmış üç senelik hayatını öğrendim; bu, berrakalmış üç senedir, siyah ve pis tek bir dakikası yoktur».

«İlk tanıdığım da ona inanmadım. Bir insan bu kadar temiz olamazdı; 'cabotin'di (oyuncu) ve fena aktör, melek rolünü oynamaktan bir gün yorulacaktı, gayri tabi bir faziletten yorulan yüzünü bir gün görecektim. Fakat otuz beş sene, bu gün gelmedi» (Kuntay, 2007:27, 284).

Kaynaklar

- Ayverdi, İlhan. (2006), *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, Kubbealtı Yayınları, İstanbul.
- Cündioğlu, Düccane. (2010), *Bir Kur'an Şâiri*, Kapı Yayınları, İstanbul.
- Çarkçı, Akif. (2020), "Meşrutiyetten Cumhuriyete Mehmet Akif Ersoy'un Siyasi Faaliyetleri ve Düşünsel Biyografisinde Yer Alan Siyasal Kavramlar", *Mevzu Sosyal Bilimler Dergisi*, 3, s. 9-43.
- Çetin, Nurullah. (2010), "İstiklâl Marşımızın Tarihî, Edebî, Dinî ve Kültürel Kaynakları", *İlim ve Aklın Aydınlanlığında Eğitim*, 121, s. 6-32.
- Devellioğlu, Ferit. (1988), *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi, Ankara.
- Gariiper, Cafer ve Küçükcoşkun, Yasemin. (2016), "Necip Fazıl'ın Mehmet Akif Eleştirisi", *Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları*, 16, s. 79-94.
- Gökçek, Fazıl. (2005), *Mehmet Akif'in Şiir Dünyası*, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- Günaydın, Yusuf T. (2009), *Mehmet Akif'in Mektupları*, Ebabil Yayınları, Ankara.
- İmamoğlu, Abdulvahit. (2010), "Mehmet Akif'te Medeniyet Kavramı", *İslâmi Araştırmalar*, 21/3, s. 165-171.
- Karademir, Fevzi. (29.12.2017), Mehmet Akif Ersoy, <https://www.risalehaber.com/yazarlar.htm>
- Karademir, Fevzi. (31.12.2018), Akif'in Sultan Abdülhamid'e İsyanı, <https://www.risalehaber.com/yazarlar.htm>
- Kuntay, Mithat Cemal. (2007), *Mehmed Akif*, L&M Yayınları, İstanbul.
- Nursi, Bediüzzaman Said. (2019), *Muhakemat*, Envar Neşriyat, İstanbul.
- Nursi, Bediüzzaman Said. (2019), *Sözler*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.
- Okay, Orhan. (1998), *Mehmet Akif (Bir Karakter Heykelinin Anatomisi)*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Pala, İskender. (1989), *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü (I-II)*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Şengüler, İsmail Hakkı. (Tarih yok), *Açıklamalı Mehmed Akif Külliyyatı*, Hikmet Neşriyat, İstanbul.
- Yetiş, Kazım. (2011), *Bir Mustarip*, Mehmet Akif Ersoy, Akçağ Yayınları, Ankara.
- <http://mushaf.diyaret.gov.tr/> (Erişim: 18.1.2016)
- <http://dijitalsafahat.com/> (Erişim: 10.1.2016)
- [https://tr.wikipedia.org/wiki/Mehmet %C3%82kif Ersoy](https://tr.wikipedia.org/wiki/Mehmet_%C3%82kif_Ersoy) (Erişim: 12.1.2016)

<https://www.youtube.com/watch?v=dyoLDEF5oMQ> (Erişim: 15.1.2016)

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&view=bts (Erişim: 15.1.2016)

<http://www.osmanldevleti.com/2013/09/mimar-sinan-egri-minare-ve-cocuk.html> (Erişim: 20.09.2021)